

LAKY TERÉZ

Laky Teréz szociológus, a Munkaügyi Kutatóintézet mb. igazgatója.

A magángazdaság kialakulása és a foglalkoztatottság

1994ben több mint 50 ezer fővel tovább csökkent a foglalkoztatottak száma a KSH 1994. negyedik negyedévi munkaerőfelmérése szerint. A munkahelyek megszûnése 1990 óta megközelíti a másfél milliót. 1994ben éves átlagban már csak 3 millió 693 ezer fő volt kereső a 15-74 éves népességből. Azaz az ország mintegy 10 milliós lakosságából mintegy 37 százalék. A keresőnem kereső arány 1990ben még 50:50 százalék volt.

A foglalkoztatás zsugorodása adja e tanulmányban elemzett folyamatok keretét. Az elemzés folytatása a Közgazdasági Szemlében egy évvel ezelőtt, csaknem azonos címmel megjelent írásnak (LAKY [1994]). Az újabb adatok, információk alapján továbbvezetett trendekből egyre markánsabban rajzolódik ki nemcsak a magángazdaság növekvő foglalkoztatási szerepe, hanem a kialakulásával együtt járó ellentétes hatások: a munkahelymegszüntetés, megtartás és a munkahelyteremtés súlyának fokozatos változása is.^{*}

A magángazdaság többféle folyamattal alakul ki. A legfontosabbak: 1. az egyéni és társas vállalkozások alapítása; 2. a privatizálás: az állami tulajdon eladása kül és belföldi vásárlóknak; 3. a külföldi cégek magyarországi beruházásai, részben új termelőkapacitások építése, új szolgáltatások meghonosítása; 4. a mezőgazdasági szövetkezetek tulajdonviszonyainak újrendezése. (Ennek kérdéseit itt nem tárgyaljuk.)

E folyamatok előrehaladásával párhuzamosan szûnnek meg, jönnek létre vagy maradnak meg munkahelyek. A foglalkoztatás nézőpontjából eltérő hatású folyamatokat tekintjük át a következőkben.

Az egyéni és a jogi személyiség nélküli társas vállalkozások¹

Magyarországon 1990 óta az úgynevezett kisvállalkozások (kisiparosok, kiskereskedők, a mezőgazdaság önálló, a szellemi szabadfoglalkozásúak, továbbá a társas kisvállalkozások, mint például a betéti társaság) teremtettek tömegesen új munkahelyeket. Mindenekelőtt a vállalkozói igazolványt kiváltók önmaguk számára, de e vállalkozásokban dolgoznak alkalmazottak, segítő családtagok; aktív kereső korúak és nyugdíjasok; fő vagy mellékállásúak egyaránt.

Az alapításokat és megszûnéseket regisztráló statisztikák e szféra folyamatos növekedéséről adnak számot. 1990ben 421 ezer, 1994ben pedig több mint kétszeresét, 870 ezer egyéni és nem jogi személyiségű társas vállalkozást tartott nyilván a KSH (1. táblázat).

**Az egyéni vállalkozók és a nem jogi személyiségű
társas vállalkozások száma 1990-1994-ben**

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994
Egyéni vállalkozás	393 450	510 459	606 207	688 843	778 036
Nem jogi személyiségű társas vállalkozás*	27 571	44 279	42 405	69 793	92 393
Együtt	421 021	554 738	648 612	758 636	870 429

* Családiasági munkaközösségek nélkül.

Forrás: KSH decemberi havi jelentések.

A hazai statisztikákban az egyéni és társas vállalkozásokban dolgozó főfoglalkozású *aktív keresőket* tartják nyilván rendszeresen.

A vállalkozásokban *foglalkoztatottak* száma - ami a főfoglalkozásúakon kívül a kiegészítő foglalkozásúakat és a nyugdíj mellett dolgozókat is tartalmazza

- természetesen jóval magasabb. (1989ben például a százezer főfoglalkozású kisiparos mellett 20 ezer nyugdíjas is aktívan tevékenykedett, és további 53 ezer fő volt mellékfoglalkozású. 1994ben - a KSH adatai szerint - az egyéni vállalkozók 54,2 százaléka dolgozott főfoglalkozásúként.)
Nézőpontunkból - és különösen az új munkahelyek létrejötte szempontjából - az aktív keresők számának alakulása a lényeges.

Az egyéni és társas vállalkozások aktív keresőinek létszámában 1989-1990ben volt igazán jelentős növekedés; azóta az ütem lényegesen lassult. 1993ban e szférában már csak mintegy 25 ezer munkahely jött létre (2. táblázat).

**Az egyéni és nem jogi személyiségű társas vállalkozásokban
foglalkoztatott aktív keresők létszáma 1981-1994-ben
(ezer fő)**

Év január 1.	Összes	Segítő családtagok	Alkalmazottak	Együtt	Az összes aktív kereső százalékában	Az éves létszám-változás
1981	118,2	61,8	0,3	180,3	3,6	...
1982	119,9	56,7	2,5	179,1	3,6	- 1,2
1983	129,4	55,6	6,1	191,1	3,8	+ 12,0
1984	144,3	54,6	9,9	208,8	4,2	+ 17,7
1985	158,1	59,0	11,5	228,6	4,7	+ 19,8
1986	167,5	61,6	19,7	248,8	5,1	+ 20,2
1987	176,5	64,0	25,6	266,1	5,4	+ 17,3
1988	194,3	67,7	32,4	294,4	6,1	+ 28,3
1989	218,4	81,0	48,0	347,4	7,2	+ 53,0
1990	332,2	80,1	71,0	483,3	10,1	+ 135,9
1991*	419,3	113,5	144,6	677,4	14,5	+ 194,1
1992*	466,0	97,4	144,0	707,4	16,7	+ 30,0
1993*	n. a.	n. a.	n. a.	780,3	20,7	+ 72,9
1994*	n. a.	n. a.	n. a.	805,1	21,7	+ 24,8

* 1991 óta a munkacörmérlegek már külön is kimutatják a (nem jogi személyiségű) társas vállalkozásokban dolgozók létszámát (alkalmazottaikkal és segítő családtagokkal együtt). Ezt külön is bemutatjuk. Létszámuk a fenti táblázatban is szerepel.

Forrás: A nemzetgazdaság munkacörhelyzete a 80-as években és a munkacörmérlegek. KSH. Budapest.

A lassuló növekedés a kisvállalkozások munkahelyteremtő képességének jelentős csökkenését jelzi. 1989 óta a kisvállalkozások így is több mint 450 ezer új munkahelyet teremtettek, és az itt dolgozó aktív keresők aránya 1994. január 1-jére elérte az ország aktív keresőinek csaknem 22 százalékát.

A kisvállalkozói körön belül a növekedés eltérő ütemű mind az egyéni vállalkozások egyes csoportjaiban, mind a társas vállalkozásokban.

1994 végén 778 ezer *egyéni vállalkozást* tartottak nyilván, amelyekben egyaránt dolgoznak fő és kiegészítő foglalkozásúak, valamint nyugdíjasok (3. táblázat).

3. táblázat

Az egyéni vállalkozások száma a vállalkozás jellege szerint

Megnevezés	1990		1991		1992		1993		1994	
	darab	százalék	darab	százalék	darab	százalék	darab	százalék	darab	százalék
Szellemi foglalkozású			137 994	27,0	165 689	27,3	193 888	28,2	243 093	31,2
Iparos			222 987	43,7	237 687	39,2	242 023	35,1	257 245	33,1
Kereskedő			146 674	28,7	199 047	32,8	241 353	35,0	255 205	32,8
Mezőgazdasági önálló*			2 804	0,6	3 784	0,7	11 579	1,7	22 493	2,9
Együtt	393 450	100,0	510 459	100,0	606 207	100,0	688 843	100,0	778 036	100,0

* Az adószámmal rendelkezők. (Meghatározott 1993-tól 2 millió forint feletti árbevétellel rendelkezők.)

Forrás: KSH: Havi közlemények.

Az egyéni vállalkozások foglalkozási viszonyairól kétféle adattal rendelkezünk: az Országos Egészségbiztosítási Pénztár (OEP) és az APEH adataival. Az OEP külön is kimutatja az egyéni vállalkozók, valamint rendszeresen közreműködő családtagjaik létszámát; alkalmazottaik számát azonban nem; azt a valamennyi alkalmazottat magában foglaló "Alkalmazásban állók" címszó alatt szerepelteti (4. táblázat).

4. táblázat

A főfoglalkozású egyéni vállalkozók és segítő családtagjaik évi átlagos létszáma 1992–1994-ben

Megnevezés	1992	1993	1994
Az egyéni vállalkozások száma*	606 207	688 843	778 036
Az egyéni vállalkozók száma**	383 107	476 229	541 139
A főfoglalkozású vállalkozók aránya	63,2	69,1	69,6
Segítő családtagok száma	29 541	26 524	26 717
Segítő családtagok aránya	4,8	3,9	3,4

* KSH éves adat.

** Benne: a mezőgazdasági egyéni vállalkozások.

Forrás: OEP, 1994. évi összefoglaló adatok.

4. táblázat

Az OEP adatai mindenekelőtt azt mutatják, hogy az egyéni vállalkozások növekvő hányadában a tevékenység a vállalkozó főfoglalkozása; bár még mindig 30 százalék körüli az olyan vállalkozás, amelyet tulajdonosa nem főfoglalkozásszerűen végez.

A társadalombiztosításhoz bejelentett családtagok száma lényegében stagnál; jelezve, hogy az érintett családok vagy nem igénylik a társadalombiztosítás ellátásait, mert azokhoz esetleg más jogcímen is hozzájuthatnak, vagy eleve lemondanak a biztosításról.

A másik adatforrásunk az APEH-hez 1994ben (az 1993. évről) benyújtott adóbevallások összegzett feldolgozása. Az APEH a nyilvántartásban szereplő csaknem 689 ezer vállalkozás közül mintegy 403 ezertől, nem egészen 60 százaléktól kapott bevallást. A 40 százaléknyi hiány igen magas, bár különböző források mintegy 30 százalékra teszik a ténylegesen nem létező, sohasem működött, vagy időközben megszűnt, esetleg az adott évben még nem működő vállalkozások arányát.²

Az adóbevallást benyújtók adatait a KSH-nak az egyéni vállalkozások számáról közölt adataival összevetve megállapítható, hogy leginkább a vállalkozói igazolvánnyal rendelkező szellemi szabadfoglalkozásúak és a mezőgazdaságban működők mulasztották el az adóbevallást (5. táblázat).

**1993-ban nyilvántartott egyéni vállalkozások
és az adóbevallást benyújtók száma**

Megnevezés	A KSH-nál regisztrált	Adóbevallást benyújtó	Különbség (KSH-adat = 100 százalék)
Szellemi foglalkozású	193 888	43 808	22,6
Ipari foglalkozású	242 023	178 286	73,7
Kereskedelmi	241 353	175 543	72,7
Mezőgazdasági*	11 579	2 862	24,7
Egyéb	...	2 394	...
Tevékenysége nem ismert	...	586	-
Összesen	688 843	403 479	58,6

* Csak az adózámmal rendelkezők.

Forrás: KSH, APEH.

Az adóbevallások benyújtása vagy hiánya egyébként rávilágít az egyes tevékenységi körök foglalkoztatási viszonyainak néhány jellemzőjére is. Közös jellemző, hogy az adóbevallást benyújtó vállalkozók alig több mint fele (54 százaléka) volt főfoglalkozású. (A legkevesebben a szellemi foglalkozásúak között: 32,8 százalék, a legtöbbben az iparosok között: 64 százalék.) A tevékenységek gyűjtőfogalmán belül pedig - mint azt a részletesen feldolgozott adatok mutatták - egyfelől sok az egyedül végzett tevékenység, másfelől a marginális foglalkozás (például a kereskedők között az ügynök, a mutatónyos, az üveg és palackvisszagyűjtők, a melléktermék és hulladékgyűjtők stb.).³

Az APEH adatai (6. táblázat), ha nem is teljes körűek, fontos információkat adnak az egyéni vállalkozások foglalkoztatási viszonyairól. (A táblázatok adatai az ismeretlen tevékenységűeket nem tartalmazzák.)

**Az adóbevallást benyújtó egyéni vállalkozásokban dolgozók
1993. évi létszáma**

A tevékenység jellege		Főfoglalkozású		Nyugdíjas	Együtt	Foglalkoztatott		Főfoglalkozástiak együtli
		vállalkozók száma	Kiegészítő tevékenysé- gő			családtagok	alkalmazot- tak	
Szellemi	fő	14 376	25 236	4 196	43 808	1 922	16 988	33 286
	százalék	32,8	57,6	9,6	100,0			
Ipari	fő	114 090	50 957	13 239	178 286	20 933	177 473	312 496
	százalék	64,0	28,6	7,4	100,0			
Kereskedelmi és vendéglátóipari	fő	87 533	69 587	18 423	175 543	34 047	139 117	260 697
	százalék	49,9	39,6	10,5	100,0			
Mezőgazdasági*	fő	1 543	898	421	2 862	144	853	2 540
	százalék	53,9	31,4	14,7	100,0			
Egyéb (ingó és ingatlan bérbeadás)	fő	678	1 304	412	2 394	102	517	1 297
	százalék	28,3	54,5	17,2	100,0			
Összesen	fő	218 220	147 982	36 691	402 893	57 148	334 948	610 316
	százalék	54,2	36,7	9,1	100,0			

* Az adószámmal rendelkezők.

Forrás: APEH 1993. évi adóbevallások.

**Egyéni vállalkozók, alkalmazottak és segítő családtagjaik száma
1992-ben és 1993-ban**

Megnevezés	A feldolgozott adóbevallások szerint			
	1992. évben		1993. évben	
	fő	százalék	fő	százalék
Egyéni vállalkozó	338 776	100,0	402 893	100,0
Ebből:				
– főfoglalkozású	184 183	54,4	218 220	54,2
– kiegészítő foglalkozású	124 068	36,6	147 982	36,7
– nyugdíjas	30 525	9,0	36 691	9,1
Alkalmazottak száma	104 562	100,0	334 948	100,0
Ebből:				
– főfoglalkozásúnál	88 111	84,3	287 330	85,8
– kiegészítő foglalkozásúnál	13 169	12,6	41 838	12,5
– nyugdíjasnál	3 282	3,1	5 780	1,7
Segítő családtagok száma	39 683	100,0	57 148	100,0
Ebből:				
– főfoglalkozásúnál	28 992	73,1	45 518	79,6
– kiegészítő foglalkozásúnál	8 023	20,1	8 727	15,3
– nyugdíjasnál	2 668	6,7	2 903	5,1
Összes foglalkoztatott	483 021		794 989	

Forrás: APEH, 1992. és 1993. évi adóbevallások.

Az 1993. évi adóbevallások adatait az 1992. évi bevallásokban szereplőkkel hasonlíthatjuk össze, az APEH akkor 338,7 ezer bevallást kapott (7. táblázat).

1993ban mintegy 64 ezerrel nőtt az adóbevallást benyújtó egyéni vállalkozók száma, az alkalmazottaké pedig több mint 230 ezer fővel. Noha a vállalkozások átlagos mérete kicsi maradt, fontos jelenség, hogy míg 1992ben egy egyéni vállalkozóra átlagosan 0,3; 1993ban 0,8 alkalmazott jutott.

Az 1993. évi adóbevallások adatai szerint az egyéni vállalkozók változatlanul elsősorban önmaguk számára teremtenek munkahelyet, és háromnegyedük egyedül, alkalmazott nélkül, további mintegy 13 százalékuk pedig legfeljebb egy alkalmazottal dolgozik. Azaz mindössze mintegy 12 százalékuknál van kettő és több alkalmazott.

E körben jól elkülönül a társasági (és nem személyi)jövedelemadót fizetők nem egészen 6 ezer vállalkozót kitevő csoportja (1992-es eredményéről több mint 7 ezer egyéni vállalkozó adott így számot).⁴ A szigorúbb könyvviteli szabályokat választók egyúttal a jelentősebb tőkével rendelkező, növekedésre törekvő egyéni vállalkozások. Ez létszámadatokban is tükröződik: bár az ide tartozók csaknem fele ugyancsak egyedül dolgozik, csaknem negyedrészüik már két vagy több alkalmazottat is foglalkoztat (8. táblázat).

8. táblázat

Az egyéni vállalkozásban foglalkoztatott alkalmazottak létszámadata (1993)

A vállalkozó	Vállalkozások száma	Alkalmazottak száma	Az alkalmazottak foglalkoztatók aránya (százalék)					Az egy vállalkozásra jutó alkalmazottak száma
			0	1	2	3	több	
Főfoglalkozású	218 220	287 330	74,8	13,2	5,4	2,5	4,1	1,3
Ebből:								
- személyi jövedelemadót fizet	212 360	275 633	75,5	12,8	5,4	2,4	3,9	1,3
- társasági adót fizet	5 860	11 697	47,7	28,0	8,4	4,2	11,7	2,0
Kiegészítő tevékenységet folytat	147 982	41 838	91,8	5,0	1,6	0,7	1,0	0,28
Nyugdíjas	36 691	5 780	89,4	7,1	2,1	0,6	0,9	0,15
Összesen	402 893	334 948	82,4	9,6	3,7	1,6	2,7	0,78

Forrás: APEH 1993. évi adóbevallások.

Az adóbevallásokban kétszer annyi segítő családtag szerepel, mint a társadalombiztosítás adataiban; a nagyobb létszám itt nyilvánvalóan az adómegettakarítást szolgálja.

Az adóbevallást készítő egyéni vállalkozóknál kimutatott 610 ezer főfoglalkozású egyébként a KSH munkaerőmérlegében szereplő 805 ezer fő 76 százaléka; holott a munkaerőmérleg a nem jogi személyiségű társaságokban, valamint az adófizetésre nem kötelezett mezőgazdasági vállalkozásokban foglalkoztatottakat is tartalmazza. Ez megerősíti, hogy lényegében a működő vállalkozások nyújtottak be adóbevallást is.

A cégek - és a gazdasági szerep - nézőpontjából az egyéni vállalkozásokkal azonos elbírálás alá esnek a jogi személyiség nélküli társas vállalkozások. Számuk - különösen a betéti társaságoké - 1994-ben is gyorsan szaporodott. E társaságok foglalkoztatási szerepe azonban jóval szerényebb, mint az egyéni vállalkozásoké; mert főként a tagok kiegészítő tevékenységére szerveződtek.

A társaságok több mint 80 százaléka betéti társaság volt. Az 1994 végén létezett több mint 92 ezer különféle társaság (lásd 9. táblázat) - az OEP adatai szerint - 97 ezer főfoglalkozású tagot és 1326 családtagot is foglalkoztatott. (Az alkalmazottak létszámáról nincs adat, őket az OEP, csakúgy, mint az egyéni vállalkozások esetében, az alkalmazásban állók között veszi számításba.) Az alkalmazottak szerény számára azonban a munkaerőmérlegből következtethetünk.

9. táblázat

A jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok száma és a főfoglalkozású tagok létszáma 1992-1994-ben

Megnevezés	1992.	1993. december	1994.
A társaságok száma	42 405	69 793	92 393
A főfoglalkozású tagok évi átlagos létszáma*	58 324	76 449	97 073
A társaságonkénti átlagos taglétszám	1,4	1,09	1,05

* Az OEP adatai, alkalmazottak és segítő családtagok nélkül.

Forrás: Első sor: KSH havi jelentés; második sor: OEP.

A társaságok csaknem 99 százaléka 11 főnél kisebb volt - a tapasztalatok szerint legfeljebb 2-3 fős (a

mellékfoglalkozásúakkal együtt). A tőkebefektetés nélkül alapítható társaság egyik kétségtelen előnye a költségelszámolások lehetősége: a gyakran családi alapítású, a lakásban működő társaságok a fűtés, a telefon, különféle beszerzések költségeinek meghatározott hányadát levonhatják a bevételekből, s így az adóköteles jövedelemből. Nézőpontunkból azonban fő előnye az, hogy módot ad sokféle tevékenység piacképességének kipróbálására, s így az önálló egzisztenciateremtés előkészítésére, ha a termék, szolgáltatás piaca megerősödik, vagy ha az egyén rákényszerül.

Összességében - mint erről szó volt - az egyéni kezdeményezésű kis magánszektor 1993ban már 805 ezer főt foglalkoztatott (10. táblázat); s az OEP adatai arra utalnak, hogy 1994ben ez a szféra tovább növekedett.

10. táblázat

A jogi személyiség nélküli vállalkozásokban foglalkoztatott aktív keresők száma nemzetgazdasági ágak szerint (1994. január 1.)

Nemzetgazdasági ág	Aktív keresők összesen		Ebből: jogi személyiség nélküli vállalkozásoknál*	
	ezer főben	százalékban	ezer főben	az aktív keresők százalékában
Mezőgazdaság, vadgazdaság, halászat	326,2	8,8	134,3	41,2
Erdőgazdálkodás	18,6	0,5
Bányázat	30,3	0,8	0,5	...
Feldolgozóipar	884,8	23,9	125,6	14,1
Villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás	97,5	2,6	1,8	1,8
Építőipar	205,5	5,6	70,3	34,2
Kereskedelmi, közúti jármű és közszükségleti cikk javítása, karbantartása	531,1	14,4	253,5	47,7
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	124,5	3,4	67,0	53,8
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	316,2	8,5	51,9	16,7
Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai	68,0	1,8	2,7	3,9
Ingatlanügyletek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás	166,7	4,3	60,1	36,1
Közigazgatás, kötelező biztosítás	264,4	7,2
Oktatás	296,4	8,0	1,3	0,4
Egészségügy és szociális ellátás	247,2	6,7	5,7	2,3
Egyéb közösségi, társasági és személyi szolgáltatás	123,3	3,3	29,4	23,8
Nemzetgazdaság összesen	3 700,7	100,0	805,1	21,8

* Alkalmazottakkal és segítő családtagjaikkal együtt.
Forrás: KSH: Munkaerőmérés, 1994. január 1. 13. oltal.

A zömmel kis - és főként kiegészítő foglalkozásúakból álló - társaságok a gazdaság minden területén megtalálhatók.

1993ban a legtöbb, jogi személyiség nélküli vállalkozásban dolgozó aktív kereső a szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás ágazatban működött; a legkevesebb az erdőgazdálkodásban, a bányászatban és az oktatásban.

Bár az új ágazati besorolás miatt nincs mód az előző évi állapottal történő tételes összehasonlításra, annyi megállapítható, hogy a mezőgazdaságban csaknem 10 százalékkal nőtt, az építőiparban pedig valamelyest csökkent a nem jogi személyiségű vállalkozásokban dolgozó aktív keresők aránya.

Az 1994. év végi adatok ismertetik ugyan az egyéni vállalkozások és a jogi személyiség nélküli társaságok közül a betéti társaságok számának ágazatonkénti, valamint létszámkategóriák szerinti megoszlását, a foglalkoztatottakról azonban nincs adat. Annyi megállapítható, hogy valamennyi ágazat gazdálkodó szervezetei között 70 százalék felett van e kis szervezetek aránya, s 1994 végén az összes gazdálkodó szervezet 97 százaléka 11 főnél kisebb volt. E kicsik 80 százaléka egyéni, további 9 százaléka pedig betéti társaság. (A szervezetre vonatkozó adatok nem feledtethetik, hogy jelentős részükben nincs főfoglalkozású, s a főfoglalkozásúak zöme is egyedül dolgozik.)

A gazdasági helyzet, a munkaalkalmak hiánya (és az 1995ben bevezetett átalányadózási rendszer) várhatóan még tovább növeli az önálló egzisztencia megteremtésére vállalkozók vagy arra rákényszerülők taborát.

A munkanélküliek körében egyébként évről évre növekszik az állami segítséggel vállalkozóvá (önfoglalkoztatóvá) válók száma. A Foglalkoztatási Alap 1992 elejétől többféle segítséget is kész nyújtani a vállalkozásba kezdőknek: tanácsadást, vállalkozói tanfolyami részvételt biztosít, ezenkívül fél évig tovább folyósítják a munkanélküliségit számukra. Az OMK adatai szerint 1992ben összesen 5493 fő, 1993ban további 13 377 fő, 1994ben 12 621 fő vállalkozóvá válását segítette a Foglalkoztatási Alap, elsősorban a járadék továbbfolyósításával. Frey Mária négy megyében végzett vizsgálata szerint a Foglalkoztatási Alap segítségét igénybe vevők többsége enélkül is a vállalkozóvá válást választotta volna. (FREY [1994b]).

A nem jogi személyiségű vállalkozásban foglalkoztatottak számának folyamatos növekedése - miközben korrigálja a kis magánszektor több évtizedes, mesterséges visszaszorítását - egyúttal a válságban lévő, munkahelyhiányos, fejletlen gazdaság tünete.

Magyarországon mindaddig hiányzik a vállalkozásoknak a befektetett tőkén, forgalmon, létszámon alapuló osztályozása, így mindenki, aki vállalkozói igazolvánnyal rendelkezik, vagy jogi személyiség nélküli vállalkozás tagja, egyúttal vállalkozónak minősül. Holott a tőke nélkül vagy szerény tőkével működő, nem egyszer munkahely hiányában kényszerből választott tevékenységek végzői a nemzetközi munkaügyi gyakorlat szerint önfoglalkoztatók; így tartják nyilván a statisztikákban is.⁵

Ráadásul az önfoglalkoztatókat a bizonytalan, leginkább veszélyeztetett foglalkozásúak közé sorolják, akiknek megélhetésére, munkalehetőségeire közvetlenül hat a gazdasági körülmények romlása. S miközben minden, munkanélkülistől sújtott országban fontosnak tartják, hogy az emberek legalább önfoglalkoztatóként munkát találjanak, az adatok arra utalnak, hogy a szegényebb és fejletlenebb országokban magasabb, a fejlettebbekben alacsonyabb az önfoglalkoztatók aránya (11. táblázat).

**Az önfoglalkoztatók az Európai Közösség országaiban
(az összes foglalkoztatott százalékában)**

11. táblázat

Ország	1991	1992
Belgium	14,9	15,1
Dánia	9,0	8,8
Egyesült Királyság	13,1	12,6
Franciaország	12,6	12,5
Görögország	35,2	35,4
Hollandia	9,8	10,2
Írország	21,5	22,4
Luxemburg	9,2	9,1
Németország	9,2	8,6
Olaszország	24,3	25,6
Portugália	26,4	23,9
Spanyolország	20,4	21,3

Forrás: Employment Observatory. 1994. 2. szám, 20-21. oldal.

Magyarország az önfoglalkoztatók 1993. évi arányával Írország és Spanyolország 1992. évi helyzetéhez állt a legközelebb. Az országonként jelentősen eltérő adatok részben a mezőgazdaság relatív súlyától (Görögország, Spanyolország, Írország, Portugália), részben a gazdaság általános fejlettségétől és számos más tényezőtől - például a tradícióktól - is függenek. Gábor R. István számításai szerint a nemzeti jövedelem nagysága és a munkaerőpiac korporativitásának foka - a kollektív érdekképviseletek közötti makroegyeztetések elterjedtsége - az OECD-országokban az 55 százalékát magyarázza meg az önfoglalkoztatók arányában kialakult különbségeknek.⁶

Magyarországon a relatíve magas önfoglalkoztatói arány alapvetően az ország szegénységének (az

alacsony nemzeti jövedelemnek), a gazdaság átmeneti állapotának, a piacgazdasági viszonyok fejletlenségének következménye. Gábor R. István megítélése szerint a "túl sok - túl kicsi" szindróma - ha nem sikerül hatásos ellenszert találni rá - önfenntartó állapotként esetleg hosszú időre az átalakulás teherterelvévé válhat. Maga egyik ellenszereként a vállalkozásalapítás mesterséges megdrágítását, "szabad belépés" helyett valamiféle "belépődíj" intézményesítését javasolja. Magam - a foglalkoztatás nézőpontjából - az önfoglalkoztatás túlszaporodását olyan menekülési útnak látom, amely önálló egzisztenciateremtéssel legalább egyéni szinten, s akár csak átmenetileg is tíz és százezreknek a munkanélküliség helyett kínál alternatívát. Ettől a lehetőségtől pedig senkit sem szabadna megfosztani.

A jövő azonban kétségkívül a háztartástól elkülönülő, a jövedelmet nem felélő, hanem azt befektető, fejlődésre képes szervezetek gazdasági (és foglalkoztatási) szerepének növekedését igényli.

A jogi személyiségű vállalkozások

Némileg csökkenő ütemben, de még mindig nagyszámú (több mint 13 ezer) jogi személyiségű gazdálkodó szervezet alakult 1994ben. (Lásd a 12. táblázatot.)

12. táblázat

A jogi személyiségű gazdálkodó szervezetek száma 1992-1994-ben

Megnevezés	1992	1993	1994
Együtt*	69 368	85 638	99 044
Ebből:			
vállalat	1 733	1 130	821
kft.	57 262	72 897	87 957
rt.	1 712	2 375	2 896
szövetkezet	7 694	8 175	6 595

* Lakásszövetkezetek nélkül.

Forrás: KSH: Havi közlemények.

Szervezeti fománként nincsenek foglalkoztatási adatok; az 1993. január 1-jei munkarömerleg szerint az aktív keresők 57,1 százaléka (2 21 800 fő), 1994. január 1-jén pedig 54 százaléka (2 millió fő) dolgozott a jogi személyiségű gazdálkodó szervezetekben.

Sajnos változatlanul nincs információ a jogi személyiségű gazdálkodók tulajdon szerinti megoszlásáról, s így arról sem, hogy az itt foglalkoztatottak közül mennyien tartoznak a magánszektorhoz. A még társasággá nem alakult állami vállalatok száma évről évre csökken, és a vállalatok 45 százalékát kitevő, 2 fősnél kisebb vállalatok már lényegében kiürültek (felszámolás alatt álló vagy a korábbi gyáraitól, egységeitől megvált vállalati központok); a szám szerint 95, 300 fősnél nagyobb vállalat zöme azonban még néhány ezer fő is lehet. Az itt dolgozók nem a magán, hanem az állami szféra foglalkoztatottjai.

A több mint 6 ezer, ugyancsak ismeretlen létszámú mezőgazdasági és ipari szövetkezet önálló tulajdoni formát képvisel; s bár a szövetkezetek a tagok magántulajdonán alapulnak, sajátos tulajdonviszonyaik következtében a magángazdaság kialakulása szempontjából eltekinthetünk szerepüktől.

A két kérdéses forma: a részvénytársaság (rt.) és a korlátolt felelősségű társaság (kft.). Az átalakulási törvény óta közismert, hogy a társasággá alakuló állami vállalatokból rt.k és kft.k sokasága jött létre. A kisebb, önállósult egységek egy részét eladták kül és belföldi vevőknek; ismeretlen, bár vélhetően még nagyobb hányaduk azonban változatlanul az állam tulajdonában van.

Egyidejűleg léteznek magánalapítású rt.k és kft.k, bár számuk, létszámuk ugyancsak ismeretlen. A kft.k több mint háromnegyede 11 fősnél kisebb; a tapasztalatok szerint közéjük tartozik a

magánalapítású kft.k zöme. (Valószínűleg főként ebben a mérettartományban működnek az adózási okokból alapított fantom kft.k is.)

A jogi személyiségű szervezetek közé tartoznak a teljesen külföldi alapítású, valamint a vegyes tulajdonú társaságok. Az előbbiek közvetlen szerepe növekszik a foglalkoztatásban. Hatásuk azonban szerény, főként azért, mert néhány nagyobb cég kivételével többségük kis és közepes méretű.⁷ Közvetett hatásuk esetenként ennél jóval nagyobb: beszállító hálózataik sokféle munkahelyet tartanak fenn vagy teremtenek.⁸

A teljesen külföldi érdekeltségű cégeknél (2077) valamivel több (2354) vegyes tulajdonú cég létesült 1994ben. A Magyarországon működő vegyes vállalatok számáról kétféle adat létezik: 1992ig az APEHnek a benyújtott társasági adóbevallásokon alapuló, évenként halmozódó adata, 1992től pedig a KSH adata az év során alakult új cégekről. (13. táblázat.)

13. táblázat

A vegyes tulajdonú gazdasági szervezetek száma

Év	APEH	KSH*
1990. december	5 693	...
1991. december	9 117	...
1992. december (KSH: január-december)	17 182	4 101
1993. január-december	..	4 286
1994. január-december	...	4 431

* Az adott év során alakult új cégek száma.

Forrás: KSH: Havi közlemények, 1995. I. szám.

A 13. táblázat adatai szerint 1994ben mintegy 25-26 ezer külföldi és vegyes tulajdonú cég létezett Magyarországon, azaz a 92 ezer kft. és rt. mintegy 27 százaléka már különböző arányban külföldi tulajdont is tartalmazott.

Az 1994ben alapított, külföldi érdekeltséget is tartalmazó 4431 cég meghatározó többsége (92 százaléka) azonban relatíve kis tőkével jött létre: több mint kétharmadának legfeljebb 1 millió forint az alapítói vagyona, s további 26 százaléknak is legfeljebb 10 millió.

A vegyes tulajdonú vállalatok ugyancsak lehetnek a privatizációtól független alapításúak; a tapasztalatok szerint azonban jó részük létrejötté - különösen az újabb alapításúak - valamilyen formában a privatizáláshoz (még inkább a felszámolások vagy oneladásaihoz) kapcsolódik.

A jogi személyiségű gazdasági szervezetekről létszámkategóriák szerinti adattal rendelkezünk (14. táblázat).

**A jogi személyiségű gazdasági szervezetek száma
létszámkategóriák szerint**

Év (december)	11 főnél kiseb	11-20 fő	21-50 fő	51-300 fő	300 főnél nagyobb	Együtt
1991	36 809*		6 169	5 372	2 396	50 746
1992	52 825*		6 970	5 773	1 937	67 505
1993	39 772	28 447	7 637	6 055	1 624	83 535
1994	57 752	25 784	8 041	6 127	1 340	99 044**
Százalékos arány						
1991	72,5*		12,1	10,6	4,7	100,0
1992	78,3*		10,2	8,6	2,9	100,0
1993	47,6	34,1	9,2	7,2	1,9	100,0
1994	58,3	26,0	8,1	6,2	1,4	100,0

* A 11 főnél kisebb szervezetekkel együtt.

** A lakásszövetkezetek nélkül.

Forrás: KSH: Havi közlemények.

A legkisebb létszámú szervezetek arányának erőteljes növekedése elsősorban a válságban lévő gazdaság tökehiányának következménye; az újonnan alakulók nagy többsége a lehető legszerényebb tőkebefektetéssel szerveződik meg; nagyobb, 100-200 fős cégek létrehozása leginkább külföldi befektetés eredménye. Egyébként 11 főnél kisebb a mezőgazdaságban működő jogi személyiségű cégek 48 százaléka, a feldolgozóiparban 57 százaléka, az építőiparban 60, a kereskedelemben 80 százaléka.

Nagy többségük foglalkoztatási képessége a már foglalkoztatott létszámuk megtartásáig terjed, növekedésükre kevéssé lehet számítani.

Az OMK 1995 első félévére készített prognózisa szerint (amely az 50 főnél kisebb cégeket együttesen vette számításba) mégis leginkább ebben a körben várható valamelyes létszámnövekedés. A 4800 céget felölelő mintán alapuló prognózis szerint a foglalkoztatottság általános szintje nem változik, de miközben az ezerfőnél nagyobb cégeknél enyhe elbocsátási hullám várható, az 50 főnél kisebbek egy része létszámfelvételt készült. (OMK [1994].)

Az állami tulajdon privatizálása

Az állami tulajdon privatizálása ma már lényegében két alapvető módon történik. Az *egyik*: az állami vagyonértékesítő szervezetekhez (ÁVÜ, ÁV Rt.) kezelésre és értékesítésre átadott, a parlament által rögzített elvek szerint történő, ellenőrzött privatizálás. A *másik*: a gazdaság súlyos veszteségei, piacvesztése, a korábbi nem hatékony gazdálkodás következtében tönkrement, felszámolásra került több ezer cég eladható vagyonának értékesítése. Ezt a bíróság által a felszámolásra kijelölt szervezetek végzik, amelyek - a hitelezők követeléseinek kielégítése érdekében - vevőt keresnek esetenként az egész cégre vagy legalábbis továbbműködtethető részlegeire, épületeire, vagyontárgyaira.

Az állami vagyonértékesítő szervezetek ma már - a szándékok szerint - pontosan nyilvántartják és publikussá is teszik az értékesítendő vagyon értékét. A felszámoló kezére adott vagyonról nincs hasonlóan összegzett és nyilvános értékelés, de feltételezhető, hogy az így értékesítésre kínált - adóssággal terhelt - vagyon tömege igen jelentős, s benne meghatározó hányadú az állam (erősen leértékelődött) vagyona.

Bár a "privatizálás" kifejezés az állami vagyonértékesítésre használatos, lényegét tekintve privatizálás történik az állami tulajdonú cégek felszámolása során is. (Bár az utóbbi esetben a bevétel nem a költségvetést, hanem az adókat illeti, köztük azonban meghatározó súlyúak a bankok, az APEH, a társadalombiztosítás.)

Az állami tulajdon kétféle értékesítésének azonban eltérőek a foglalkoztatási hatásai. Ezért itt a

szorosan vett privatizálást tárgyaljuk.

A privatizálásra váró állami vagyon 1994 decemberében - az ÁVÜ közlönye szerint (lásd a 15. táblázatot) - még 1636,14 milliárdot tett ki. (Egy évvel korábban - a Magyar Privatizációs Társaság 1993. májusi ülésén elhangzott értékelés szerint 1680 milliárdnyi vagyon várt privatizálásra.)

15. táblázat

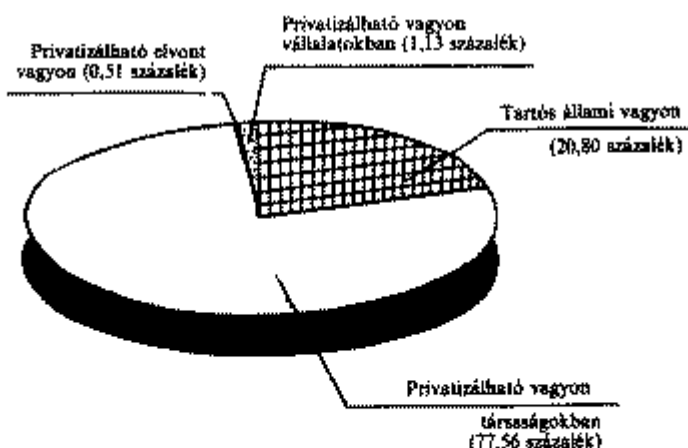
**Az állam vállalkozói vagyonának könyv szerinti értéke
1994 decemberében
(milliárd forint)**

Megnevezés	ÁV Rt.	ÁVÜ	Összesen
Vállalatokban	3,0	15,47	18,47
Társaságokban			
- tartós állami vagyon	341,0	-	341,00
- privatizálható vagyon	1042,0	229,28	1271,28
Értékesítendő elvont vagyon	-	8,39	8,39
Összesen	1386,0	253,14	1639,14

Forrás: Heti Privinfo: 1995. január 31.

1. ábra

Az állami vagyonrész megoszlása

Forrás: Megjelent a Heti Privinfo 1995. február 28-i számában.

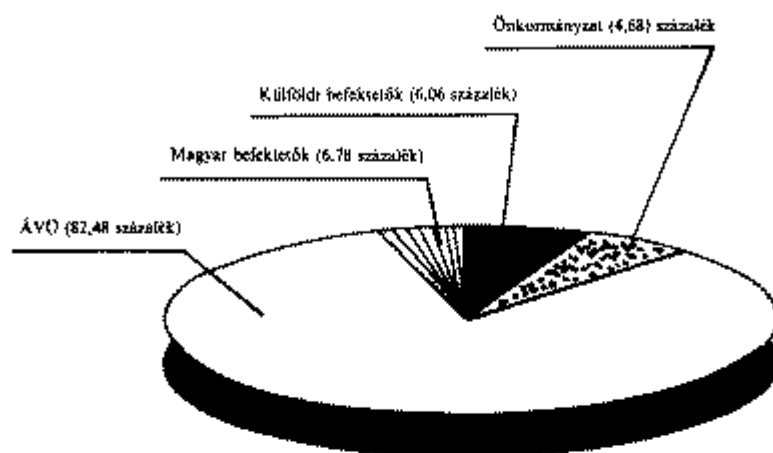
Ez a vagyon összesen 823 cégben testesül meg (1990. január 1-jén még 1848 cég tartozott az ÁVÜ-höz). A cégek száma az évek során többféle ok miatt változott: mind az ÁVÜ, mind az ÁV Rt. más vagyonkezelőktől átvett, illetve átadott cégeket, társaságokat hozott létre stb. Az összesen 1893 cég közül, amelyekkel a két vagyonkezelő szervezet foglalkozott, 653at sikerült száz százalékosan privatizálni (35 százalék); és 536 szűnt meg felszámolás, végelszámolás után (28,3 százalék).

1994 végén még 385 cég volt 95-100 százalékban az állam tulajdonában, s az állam volt a többségi (50-95 százalékban) tulajdonosa további 147 cégnek. A többiekben az állam kisebbségi tulajdonossá vált.

Az ÁVÜhöz tartozó társaságok vagyonának csaknem felét sikerült 1994 végéig privatizálni. A vagyonból 4,5 százalékot az önkormányzatok, 30 százalékot a magyar, 13 százalékot a külföldi befektetők vásárolták meg.

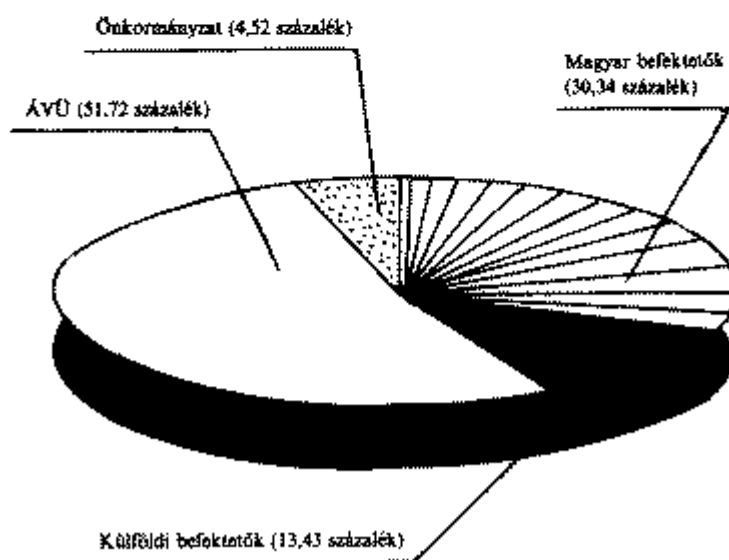
Társaságok tulajdonosi szerkezete megalkakuláskor

2. a ábra

A társaságok tulajdonosi szerkezete 1995 elején

2. b ábra

Forrás: Megjelent a Heti Prvinfo 1995. február 28-ai számában.

A privatizálás foglalkoztatási hatásairól a közvélemény sokáig azt tartotta, és helyenként még ma is azt tartja, hogy ez a munkanélküliség egyik fő okozója. Kétségtelen, hogy az első nagyobb privatizálási akciók (Tungsram, Lehel) jelentős létszámleépítéssel jártak. A későbbi privatizálások során is rendszerint csökkent a létszám, mert az új tulajdonosok - részben a hatékonyabb gazdálkodás követelménye, részben az általános recesszióban a kereslet összezsugorodása miatt - a korábbinál kevesebb emberre tartottak igényt. Itt azonban két másik hatás bizonyult fontosabbnak: egyrészt a munkahelyek többsége megmaradt, másrészt a megerősödött, jobb piaci helyzetű cégek lassan növelni kezdték létszámukat.

Az 1994. évi privatizálások további, a munkahelyeket is érintő jellemzője, hogy az állami vagyonkezelő szervezethez tartozó cégek sem vonhatták ki magukat az általános recesszió hatásai alól, s ha nem is kerültek csődhelyzetbe, többen rákényszerültek létszámuk csökkentésére. (Az ÁVÜ-höz tartozó mintegy 670 cég közül az ÁVÜ 427-ről rendelkezett összehasonlítható létszámadatokkal. E körben az 1993-ban nyilvántartott 180,6 ezres létszám 1994 végére 16,6 ezer fővel, mintegy 9

százalékkal csökkent.)

Mindenesetre az ÁVÜnél és az ÁV Rt.nél - a becült adatok szerint - mintegy 300 ezer fő dolgozott 1994 végén a privatizálásra váró cégeknél.

Tapasztalataink szerint a privatizálás közvetlen foglalkoztatási hatásai függetlenek attól, hogy az új tulajdonos magyar vagy pedig külföldi; a munkahelyek megőrizhetősége vagy elvesztése elsődlegesen az adott ágazat piaci kilátásainak, a cég helyzetének, tőkeerejének, a privatizáláskor foglalkoztatott létszám méretének függvénye.

Az 1994-es privatizálások közvetlen munkaerőpiaci hatásán túl ma már többkevesebb információval rendelkezünk a már korábban privatizált cégek foglalkoztatási helyzetéről is. A következőkben - ahol lehet - ezeket is bemutatjuk.

Működő tulajdon eladása - külföldi vevők

1994ben - mint a 2. b ábra is mutatja - 13,4 százalékra nőtt az ÁVÜnél értékesítésre váró vagyontól a külföldieknek értékesített tőke aránya. [A KSH Magyarország 1994. című kiadványában (39. oldal) azt közli, hogy a bejegyzett vállalkozások vagyonának 16 százaléka van külföldi tulajdonban; azaz a külföldi tulajdon zöme a privatizáláshoz kapcsolódik.]

Az ÁVÜ közlönye szerint az ÁV Rt. 14, az ÁVÜ 385 társaságába történt külföldi befektetés 1990 óta. (Heti Privinfo, 1995. január 31.)

A KSH az újonnan alapított cégek tulajdonosok szerinti megoszlását közli. (16. táblázat.)

16. táblázat

Újonnan alapított vegyes és külföldi tulajdonú gazdasági szervezetek száma
(1991...1994)

Megnevezés	1991		1992		1993		1994	
	db	százalék	db	százalék	db	százalék	db	százalék
Új alapítású vegyes és külföldi tulajdonú gazdasági szervezet	5642	100,0	4101	100,0	4286	100,0	4431	100,0
Ebből:								
magyar és külföldi tulajdonú	4374	77,5	2507	62,7	2310	53,9	2354	53,1
csak külföldi érdekeltségű	1268	22,5	1594	37,3	1976	46,1	2077	46,9

Forrás: KSH Havi közlemények.

Az e cégeknél foglalkoztatottakra vonatkozó legfrissebb adat 1993ból származik; a KSHnak A külföldi működő tőke Magyarországon 1993 című kiadványa a külföldi érdekeltségű vállalkozások létszámát 435,6 ezer főre tette. Azóta a külföldi érdekeltségű cégek száma tovább nőtt. A szerény alapítói vagyon azonban - az esetek nagy részében - szerény foglalkoztatási feltételeket is jelez.

Bár a külföldi s a vegyes tulajdonú cégek sem mindegyike sikeres,⁹ és változatlanul csökkentett létszámmal indítanak meg privatizált cégeket, szaporodnak a dolgozók megtartásáról, sőt a létszám bővüléséről szóló híradások. A nagyobb külföldi cégek közül több kezdett jelentős fejlesztésbe, s készül több száz fő felvételére.¹⁰

A hírekben szereplő számok nagyságrenddel nagyobbak az egy évvel korábbinál. A külföldi tulajdonú s a vegyes vállalatok - a privatizált hazai cégekkel együtt - egyre inkább létszámfelvevők. Szerepük változatlanul fontos - tőkebevonással, új piacok megjelenésével - a meglévő munkahelyek megmentésében, a cégek továbbműködtetésében is.¹¹

Egy elemzés szerint 277 privatizációs szerződés feltételeként a vevők 168 esetben vállalták a dolgozói létszám megtartását. (Az adatokban a bel- és külföldi vásárlások együtt szerepelnek.) A 168, írásban megerősített ígéret 20 százaléka a szerződés aláírásakor meglévő létszám teljes megtartására vonatkozott, 70 százaléknál pedig a létszám legfeljebb 10-15 százalékos leépítését vállalta a befektető. (Figyelő, 1994. szeptember 8.)

A privatizálás azonban egyre inkább igényelné a tőkeerős külföldi befektetőket, különösen a súlyos adósságoktól terhelt, felszámolás alatt álló cégek esetében. Talpra állításuk, korszerűsítésük a vételáron túl többnyire ugyancsak jelentős pótlólagos befektetéseket kíván, amivel a hazai vásárlók csak ritkán rendelkeznek.

Működő tulajdon eladása - belföldi vevők

Az 1994 végéig az állami vagyongazdálkodó szervezetek által privatizált vagyonnak már 30 százalékát vették meg hazai befektetők.

Ez az arány - a Privinfo közlése szerint - 1993 szeptemberében mindössze 7 százalék volt; amiben már benne szerepelt az önprivatizáció során megvásárolt 200 kis és közepes vállalat, az előprivatizációban értékesített 9870 üzlet; a földárveréseken 170 ezer család által megvásárolt, 15 millió aranykorona értékű termőföld.

1994ben - a privatizáció élénkítése s a hazai befektetők tulajdonhoz jutása elősegítésének érdekében - egy ideig napirenden szerepelt az ún. kisbefektetői részvényvásárlási program, amely kedvezményes részvényvásárlással kívánta a befektetési kedvet élénkíteni, a hazai befektetők körét szélesíteni. A program - sokféle ok miatt - nem született meg. Az egyik ok a már addig is nagyarányú, hitelre történt értékesítés volt. Az Ehitellel, kárpótlási jeggyel eladott vagyon az államnak nem hozott bevételt, s a vevőknek a cégek feljavításához sem volt pénze. [1994ben az ÁVÜ bevételeinek mindössze kb. 20 százalékát, az ÁV Rt. bevételeinek pedig mintegy harmadát adták a vevők készpénzben. (Figyelő, 1995. március 9.)]

Az új tulajdonosok egy része magánszemély (társaság), egy része azonban a cégnek hitelező bank.¹²

A belföldi vásárlások fő formája - mint már 1993ban is - a Munkavállalói Résztulajdonosi Program (MRP) maradt. Az MRPTörvény jelentős összegű, hosszú lejáratú hitellel ad módot az alkalmazottnak saját cégük teljes vagy részleges megvásárlására. A többnyire a vezetők kezdeményezésére megalakult MRPszervezetekhez általában a dolgozók nagy többsége csatlakozott; a vevő az MRPszervezet. 1991ben 1, 1992ben 8, 1993ban 124, 1994ben 62, összesen 195 céget vásároltak meg így a dolgozók. 1993ban mintegy 50 ezer, 1994ben további 45 ezer munkavállaló, vezető és alkalmazott vált - pontosabban: válik majd a hitel kifizetése után - ilyen módon résztulajdonosá.

MRPszervezetek a gazdaság minden ágában jelentkeztek vevőként.¹³ 1994 novemberében, a Rész-Vétel Alapítvány adatai szerint az MRPvásárlások 49,5 százaléka a feldolgozóiparban, 25,8 százaléka a kereskedelemben, 12 százaléka az ingatlanügyek, bérbeadás ágazatban, 8,1 százaléka az építőiparban és 4,6 százaléka egyéb területeken történt.¹⁴

Össességében a 20 fősnél nagyobb szervezetekben foglalkoztatott 2898,8 ezer alkalmazott közül mintegy 90-95 ezer dolgozik MRPtulajdonú cégnél, az összlétszám mintegy 3,1-3,2 százaléka. Egy évvel korábban az arány 1,2 százalék volt.

Az MRPvásárlások egyik fő célja kezdettől a cég továbbműködtetése, a munkahelyek megőrzése. Pontosabban: a lehető legtöbb munkahely megőrzése, mert az alkalmazottak által megvett cégek egy részénél is rákényszerülnek a létszám csökkentésére. A tapasztalatok szerint az MRP - a cég talpon maradása, működőképességének fenntartása érdekében - mindeddig tudomásul vette a létszám

indokolt csökkentését.

Az alkalmazottak által megvásárolt cégek piaci helyzete eléggé sokféle: egyaránt vannak köztük sikeresebb és piac(vissza)szerezéssel küszködők. Általában a kevésbé tőkeigényes cégek működnek hatékonyan; a többségnek azonban friss tőkére lenne szüksége a működéshez, modernizáláshoz. A vásárláshoz jelentős hitelek felvett cégek esetében azonban erre kevés az esély. Az ÁVÜ egyik igazgatójának véleménye szerint 10-15 cég tehető néhány éven belül tőzsdeképesé - ha sikerül tőkét bevonniuk, és a cég jól működik. (Figyelő, 1994. november 3.) Elképzelhető azonban néhány cég bukása is.¹⁵

Mindenesetre az MRPnek az eddigi privatizáció során jelentős szerepe volt a mintegy 90-95 ezer munkahely megőrzésében, különösen ott, ahol nem is jelentkezett más, fizetőképes vevő a cég megvételére.

Az alkalmazotti tulajdonszerzés másik népszerű formájának ígérkezett az állami tulajdon átvétele lízingszerződéssel. (A konstrukció lényege az, hogy az ÁVÜ a tulajdonában lévő részvényeket átadja az arra sikerrel pályázóknak, akik 6-10 év alatt részletekben fizetik ki a rendkívüli ráfordításként elszámolható lízingdíjat.) 1993ban 9 vállalatot vettek így át az 1-13 főből álló, többnyire a cég alkalmazottaiból megszerveződött lízingközösségek, amelyek együttesen mintegy 3000 főt foglalkoztatnak; 1994ben további 15 cég került lízingközösség birtokába. A lízingkonstrukció - nézőpontunktól - ugyancsak elsődlegesen munkahelymegőrző.

A felszámolás alatt álló cégek vagyonának értékesítése

1994 végén - mint erről már szó volt - az ÁVÜhöz és az ÁV Rt.hez 823, teljesen vagy részlegesen értékesítendő cég tartozott. A korábban kezelésükbe adott cégek közül azonban eddig az időpontig már 536 megszűnt, felszámolták, végelszámolással törölték a gazdálkodók közül. A vagyonkezelőknél felszámolt vállalatok, társaságok azonban csak töredékét teszik ki a felszámolás, végelszámolás alatt álló több ezer cégnek.

A KSH adatai szerint 1994 decemberében 6671 gazdasági szervezet állt felszámolás alatt; létszámukat - a létszámkategóriák alapján - mintegy 300 ezer főre becsülhetjük. Mint jeleztük, az adósságukat már nem fedező vagyonukról nincs adat (legfeljebb olyan összegek ismeretesek, hogy hány milliárd a tb, az APEH, a bankok, a közművek követelése).

1994 őszén a megyei munkaügyi központok munkatársainak közreműködésével megyénként 3, összesen 60 esettanulmányt készítettünk a felszámolás alatt álló cégek foglalkoztatási helyzetéről, nagyobb - legalább 2-300 fős - cégeknél a gazdaság több ágában.

A vizsgálat tapasztalatai szerint a felszámolási eljárások - az ágazattól függetlenül - alapvetően azonosan zajlanak. Foglalkoztatási következményeik - ugyancsak az ágazati hovatartozástól függetlenül - lényegében két körülménytől függenek:

a) a felszámolás kezdetére - kiválásokkal, privatizálással, elbocsátásokkal - mennyire apadt le a cég létszáma (esettanulmányaink szerint már a csődeljárás során a létszám a felére csökkent);

b) a megmaradó létszámnak milyen esélye van arra, hogy a céget (vagy egyes részlegeit) valaki megvegye és tovább működtesse. A létszám többnyire ebben az esetben is csökken, de a munkahelyek többsége megmaradhat. Ha nincs vevő, a munkahelyek megtartása is kilátástalan.

Az esettanulmányok szerint a 60 cégből még a felszámolás előtt legalább kétszáz kisebbnagyobb szervezet önállósult, s vitte magával az érintett létszám mintegy kétharmadát. Az önállósult cégek egy részét már új tulajdonos (vagy bérlő) működteti, s a sikeresek némelyike megkezdte a létszám bővítését is. Akadnak természetesen sikertelenek is - az "új" cégek egy része ugyancsak csődbe jutott.

Ahol nem sikerült új, életképesnek ígérkező szervezetet létrehozni, új tulajdonost találni, vagy ahol az eredeti létszám soknak bizonyult az újjászervezett működéshez, ott elkerülhetetlenné váltak az elbocsátások.

A felszámoló cégek a termelővagyon értékesítésével az elmúlt években - becslésünk szerint - valószínűleg több, de legalább annyi munkahelyet mentettek meg, mint amennyit a vagyonkezelők a privatizációk során értékesítettek. (Viszont lényegesen több munkahelyet is vesztek: a munkanélküliek tömege a csőd és felszámolási eljárások következtében lett állástalan.)

A privatizálás e kényszerű formájának foglalkoztatási hatásait adatszerűen nem tudjuk kimutatni; az éveken át húzódó csőd és felszámolási eljárások foglalkoztatási következményei azonban ott vannak egyfelől a kis (többnyire vegyes tulajdonú) cégek szaporodásában, másfelől a foglalkoztatottság-munkanélküliséginaktivitás arányainak alakulásában.

A magángazdaság keresői

Évek óta készülnek becslések arról, hogy a magángazdaság a keresők mekkora hányadát foglalkoztatja. Nagyvonalú becslések ezt az arányt már évekkel ezelőtt 50-60 százalékra tették. A megbízható támpontok (mint például a gazdálkodó szervezetek tulajdon szerinti megoszlása és létszáma) változatlanul hiányoznak; néhány ismerv alapján azonban ismét megkíséreljük az összegzést. Magunk a magángazdaságba tartozónak a magánalapítású jogi és jogi személyiség nélküli, a teljesen privatizált és a többségi, a vagyon 50 százalékánál nagyobb arányban magántulajdonban lévő, vegyes tulajdonú cégeket tekintjük; az itt foglalkoztatottakat soroljuk a magángazdaság keresői közé.

A Magyar háztartáspanel 1994 tavaszán 1814 háztartásban mintegy 4000, a lakosságot reprezentáló személy megkérdezése alapján a foglalkoztatottak munkaerőpiaci státusáról a 17. táblázatban szereplő megoszlást kapta. Azaz, a vitathatatlanul a magángazdaságban foglalkoztatottak aránya 1994ben 32,7 százalék. (A részben magántulajdonban lévő társaságokban foglalkoztatottakat itt nem vesszük figyelembe, mert azok egyúttal részben állami, szövetségi vagy önkormányzati tulajdonúak, s nem tudható, hogy kisebbségi vagy többségi magántulajdonról vane szó.)

17. táblázat

A foglalkoztatottak megoszlása munkahelyük gazdálkodási formája szerint
(az adott év márciusában)

Megnevezés	1992	1993	1994
Költségvetési szerv	15,5	17,4	20,7
Állami vállalat	33,2	21,8	10,0
Önkormányzati vállalat	4,8	5,4	4,4
Hagyományos szövetkezet	7,4	5,9	5,0
Állami tulajdonú gazdasági társaság	7,1	11,8	14,0
Részben magántulajdonú gazdasági társaság	8,6	10,8	13,3
Magántulajdonú gazdasági társaság	13,9	17,0	21,2
Magánvállalkozás	9,5	9,9	11,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Magyar háztartáspanel, „Társadalmi átalakulás 1992-1994”. 11. o.

Az 1994. január 1-jei munkaerőmérleg egyetlen, a tulajdonviszonyokon alapuló adatot közöl: az egyéni és a nem jogi személyiségű vállalkozások aktív keresőinek 805,1 ezres, az aktív keresők 21,7 százalékát adó létszámát. Minthogy a foglalkoztatottak létszáma az aktív keresőkét mintegy 10 százalékkal növeli meg, elfogadható becslésnek látszik, ha ennyivel megnöveljük a magánszféra létszámát: így 885,6 főt tekinthetünk egyértelműen a magánszférához tartozónak.

A többi becslés már bizonytalanabb.

1994 végén az ÁVÜ igazgatótanácsának tagja, *Diczházi Bertalan* készített becslést a gazdaság különböző ágazataiban a privatizálás mértékéről. Az állami vállalatok magánkézbe adását 1994ben a kereskedelemben, az élelmiszeriparban, a gyógyszeriparban, a gépipar egyes ágazataiban (háztartási gépek, autóalkatrészgyártás, kis és közepes gépipari cégek), valamint az építőiparban tekintette jelentősnek.

A szakágazatokra vonatkozó - a Figyelő 1995. február 2i számában megjelent becslése:

90 százalék felett: sör, dohány, növényolaj, édesség, üdítőital és ásványvízelőállítás; kozmetikai és háztartásvegyipari, festékgyártás; háztartásigép és fényforrásgyártás; út és hidépítés; biztosítási ágazat; személygépkocsiösszeszerelés; cement és égetettmészgyártás, nem fém ásványi termékek gyártása; javító, karbantartó szolgáltatások; kábelgyártás, ipari gázgyártás.

75-90 százalék: kereskedelem; mezőgazdasági termelés; műanyagfeldolgozás; építőipar, bútorgyártás, szerelőipar; téglá, cserépgyártás; cukor, gabona, bor, szesz, hűtő és sütőipar; irodagép és számítógépgyártás, híradástechnikai termékek gyártása, elektronikai alkatrészek termelése; ruházati, konfekció és kötöttárutermelés; telefongyártás, telefonközpontösszeszerelés.

50-75 százalék: tejipar, konzervipar, baromfifeldolgozás, húsipar; szállodaipar; villamosipari gépek gyártása, gépek, gépi berendezések gyártása; papíripar, alumíniumfeldolgozás; nyomdaipar és kiadói tevékenység; gyógyszeripar; fafeldolgozás; műszer és szerszámgyártás; cipőgyártás, polisztírol és poliuretánelőállítás.

30-50 százalék: távközlés és légi közlekedés, közúti fuvarozás; bőrgyártás; üvegyártás; mezőgépgyártás.

20-30 százalék: vas és acélfeldolgozás, acélszerkezetgyártás; autóbuszgyártás, hátsóhidgyártás; növényvédőszergyártás; bankszolgáltatás; textil alapanyagipar.

20 százalék alatt: kőolaj, földgáz, szén, bauxitbányászat, kőolajfeldolgozás, timföldgyártás; vas, acél és alumíniumkohászat; műanyagalapanyaggyártás (polietilén, PVC); műtrágya vegyiszl, gumigyártás; elektromos és hőenergiatermelés és szolgáltatás; víz, gáztermelés és szolgáltatás; vasúti szállítás, szennyvíztisztítás; postai szolgáltatás.

Bár a becslés alapjául szolgáló ágazatok nem teljesen azonosak a KSH által alkalmazott besorolással, és a becslések is eléggé tág határúak, a szakágazati foglalkoztatási adatok alapján megkíséreltük kiszámítani a privatizálással érintett létszámot. (Megjegyezzük: hasonlóan jártunk el 1994ben is, az 1993ban privatizált cégek számbavételével. Akkor azonban csak az 50 főnél nagyobb cégek létszámát vettük alapul, és a számításból elhagytuk a mezőgazdaságot. Az akkori becslés a foglalkoztatottak 8,3 százalékát tekinthette a magánszektorban dolgozóknak.)

Ezúttal kétféle becslést is készítettünk: az ágazati létszámadatok alapján számítható minimális és maximális létszámra. Az utóbbi kiszámításánál *Diczházi Bertalan* volt segítségünkre.¹⁶ (18. táblázat.)

Becslés a nemzetgazdasági ágak privatizált cégeinél foglalkoztatottak létszámáról
(ezer fő)

Nemzetgazdasági ág	A 10 főnél többet foglalkoztató szervezetek 1994. évi létszáma	Ebből privatizált			
		minimálisan ezer főben	százalék	maximálisan ezer főben	százalék
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás	194,0	132,5	68,3	155,0	80,0
Bányászat	21,4	0,1	0,5	0,1	0,5
Feldolgozóipar	761,1	322,9	42,4	387,9	51,0
Ebből:					
- élelmiszer, ital és dohánytermék	151,5	93,2	61,5	110,0	72,6
- textil, ruházati és bőrtermék	138,3	69,5	50,0	69,5	50,0
- fa-, papír- és nyomdatermék	60,5	30,0	49,6	35,0	57,0
- vegyipar	89,6	17,9	20,2	18,4	20,0
- nemfém ásványi termék	34,0	6,0	17,8	25,0	71,4
- kohászat és fémfeldolgozás	85,0	5,8	6,8	10,0	11,8
- gépipar	174,2	82,8	47,6	100,0	57,4
- egyéb feldolgozóipari termék	28,0	17,7	63,3	20,0	71,4
Villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás	97,6	1,0	1,0	2,0	2,0
Ipar összesen	880,1	324,0	36,8	390,0	44,3
Építőipar	149,6	84,8	56,7	120,0	80,2
Kereskedelem, javítás	274,4	200,0	72,9	220,0	80,3
Szálláshely, vendéglátás	64,6	12,1	18,9	50,0	78,2
Szállítás, posta és távközlés	257,4	23,4	9,1	30,0	11,7
Pénzügyi tevékenység, biztosítás	66,3	28,0	42,3	30,0	45,2
Ingatlanügyletek, egyéb szolgáltatás	113,2
Közigazgatás	266,9
Oktatás	303,1	-	-	-	-
Egészségügy	248,9
Egyéb közösségi és személyi szolgáltatás	80,3	0,2	0,2	10,0	12,5
Összesen:	2898,8	805,0	27,8	1005,0	34,7

(A vállalatokéi számítás sokkal megbízhatóbb lenne, hiszen azonos ágazatban vannak lényegében már privatizált, illetve még zömmel privatizálásra váró, eltérő méretű cégekből álló szakágazatok, ilyen elemzésre azonban most nem volt módunk.)¹⁷

Mint hogy az egyéni vállalkozások és a nem jogi személyiségű társaságok csaknem teljes egészében (99,6 százalék) 11 főnél kisebbek, az e szektorban foglalkoztatottak utolsó ismert létszámával (1994. január 1.: 805,1 ezer + 10 százalék) kiegészítve a becsléssel kapott adatokat, úgy számolhatunk, hogy többékevésbé dokumentálhatóan a 4,1 millió kereső mintegy 41-46 százaléka dolgozott 1994ben a magángazdaságban, beleértve a mezőgazdaságot is.

Bár a becslésnek több vitatható eleme van (egyebek között az, hogy nem tartalmazza a magánalapítású jogi személyiségű szervezetekben foglalkoztatottakat, 1994. eleji és végi adatokat használ stb.), feltételezhető, hogy a magánszektor a keresőknek még kisebb hányadát foglalkoztatja, mint az állami, önkormányzati és szövetkezeti szektor.¹⁸ Becslésünk realitását erősíti a Magyar háztartáspanel más módszerekkel nyert eredménye.

A magánszektor terjedésének mértékét a körülmények alakítják; elsősorban a vállalkozások alapítására, megvásárlására rendelkezésre álló vagy mozgósítható tőke mennyisége. A magánszektor gyorsabb térhódításához hiányzott mind a külföldi, mind a belföldi tőke ereje.

*

Az összegyűjtött adatok, információk arra utalnak, hogy a magángazdaság kialakulásának foglalkoztatási hatásai között erősödik a munkahelymegőrzés és munkahelyteremtés.

- Az egyéni kezdeményezésen alapuló önfoglalkoztatás - ami 1992ben 72,9 ezer munkahelyet teremtett - 1993ban már csak 24,8 ezer munkahelyet hozott létre;

- A korábban privatizált állami cégek létszáma többnyire stabilizálódott, egy részük már - szerény mértékben ugyan, de - növelte is létszámát. Hasonlóan kissé növelte létszámát, és új, foglalkozásbővítő beruházásokat indított több külföldi tulajdonú és vegyes vállalat is. Az 1994ben privatizált cégek létszáma általában már korábban megfogyatkozott, ezért az új tulajdonosok inkább vállalhatták a létszám megtartását vagy csak kismértékű csökkentését. 1994 első számú vásárlói, az MRPszervezetek - legalábbis a vásárlás évében - a munkahelyek megőrzését részesítik előnyben.

A privatizált cégeknél a létszámcsökkentés és a munkahelyteremtés ellentétes hatásai közül 1993ban még a létszámcsökkentés mértékét valószínűsíthettük nagyobbak; 1994ben inkább a kiegyenlítődést valószínűsíthetjük.

A privatizálás legfőbb foglalkoztatási hatása azonban változatlanul a munkahelyek nagy többségének megőrzése. A privatizálás a munkahelyek tízezreit menthetné meg a felszámolás alatt álló s vevő hiányában megszűnésre ítélt állami tulajdonú cégeknél.

A kiegészítő foglalkozások

Miközben a gazdaságban folyamatosan csökkent a főfoglalkozású munkahelyek száma, évről évre jelentős mértékben gyarapodtak a legális kiegészítő foglalkozások, jelezve, hogy egyre többen remélnék pótlólagos munkát és pótlólagos jövedelmet. (Vélhetően a regisztrált adózó tevékenységet végzőknél jóval nagyobb a nem adózó, be nem jelentett tevékenységet végzők száma, ezekről azonban csak bizonytalan értékű becslések készíthetők.)

1994ben a társadalombiztosításnál nyilvántartott keresők 8,6 százalékának volt legális kiegészítő foglalkozása, amely után tb járulékot fizetett.¹⁹

A kettős foglalkozás - kimutathatóan - a nyolcvanas évek végén volt hasonlóan széles körű, amikor a vgmkk és szövetkezeti szakcsoportok több mint 200 ezer főnek adtak lehetőséget kiegészítő tevékenységre, s amikor a kisiparban ugyancsak több mint százezren dolgoztak - legálisan - mellékfoglalkozásuként.

Az 1990től megszűnt, megváltozott szervezeti formák, s a gazdaság teljesítményének rohamos csökkenése átmenetileg jelentősen visszaszorította a kiegészítő foglalkozások addigi lehetőségeit. Időközben azonban új lehetőségek születtek, elsősorban az egyéni és a társas vállalkozások körében. A társadalombiztosítás 1991ben 192,5 ezer, 1994ben pedig már 328,6 ezer kiegészítő foglalkozásút tartott nyilván.

A korábban részletezett kiegészítő foglalkozásokat az OEP ugyan már csak összefoglalva tartja nyilván; a szakcsoportok, jgmkk, kisszövetkezetek, munkaközösségek, a gyakorlatnak megfelelően, lényegileg besorolódtak a társas vállalkozásokba. Az adatokat - már csak gazdaságtörténeti érdekességük miatt is - a korábbi elemzéseinkben szokásos táblázatban ismertetjük (19. táblázat).

**A társadalombiztosítás által nyilvántartott kiegészítő tevékenységűek
évi átlagos létszáma 1991-1994-ben**

Megnevezés	1991		1992		1993		1994	
	fő	a főfoglalkozásúak százalékában	fő	a főfoglalkozásúak százalékában	fő	a főfoglalkozásúak százalékában	fő	a főfoglalkozásúak százalékában
Egyéni vállalkozó	103 896	32,6*	147 467	38,5*	197 952	41,6*	242 501	44,8*
Gazdasági társasági tagok	38 479	89,1	41 352	70,9	47 095	61,6	57 727**	59,5
Ipari, szolgáltató szövetkezeti szakcsoport tagok	6 423	...	3 173	...	358
Mezőgazdasági szakcsoport tagok	656	31,5	243	34,4
Jgmk tagok	39 341	...	21 726	...	14 406
Késszövetkezeti tagok	3 526	..	1 779	...	848
Munkaközösségi tagok	137	30,6	249	57,9	298	17,2
Egyéb kiegészítő tevékenységűek	28 372	0,8
Összesen	192 458	4,1	215 989	6,0	260 957	6,7	328 600	8,6

* Csak az egyéni vállalkozók, gazdálkodók és szabad foglalkozásúak (alkalmazottak és segítő családtagok nélküli) létszámához hasonlítva.

** A mezőgazdasági és egyéb szövetkezetekkel együtt.

Forrás: OEP statisztikai osztály.

A kiegészítő foglalkozások legáltalánosabb szférája egyértelműen az egyéni és társas vállalkozás; a főfoglalkozásúak növekvő száma mellett folyamatosan növekszik a kiegészítő foglalkozásúak száma is. Részletes - bár nem teljes körű - adatokat az 1994 elején benyújtott (azaz 1993ra vonatkozó) adóbevallásokból nyertünk. Bár - mint erről az előzőekben szó volt - lényegesen kevesebben nyújtottak be adóbevallást, mint amennyien vállalkozói igazolvánnyal rendelkeztek, és a társadalombiztosítás által 1993ban nyilvántartott csaknem 200 ezer másodállású egyéni vállalkozó közül csupán mintegy 148 ezer vallott be adót, úgy tűnik: a fő és mellékfoglalkozások aránya nem változott. A több mint 400 ezer bevallásból 54 százalékot a főfoglalkozásúak, 37 százalékot a kiegészítő foglalkozásúak és 9 százalékot a nyugdíjasok nyújtottak be. Az előző évhez képest a főfoglalkozásúak aránya 1 százalékkal csökkent, ugyanennyivel nőtt a kiegészítő tevékenységet végzőké.

A feldolgozott adóbevallásokból először van módunk részletesen áttekinteni a főfoglalkozásúak, s a mintegy 148 ezer mellékfoglalkozású egyéni vállalkozó tevékenységi csoportonkénti arányát. E szerint mellékfoglalkozású a szellemi szabadfoglalkozásúak 58 százaléka, az ipari tevékenységűek 29 százaléka, a kereskedelmi, vendéglátó tevékenységűek 40 százaléka.

A részletesebb szakmai adatok még jelentősebb különbségeikkel elsősorban azt mutatják meg, hol van tere a kiegészítő tevékenységeknek, s a vele elérhető kisebb vagy nagyobb mellékjövedelemnek.

A szellemi szabadfoglalkozásúak között mellékfoglalkozású a tervezők, műszaki ellenőrök 74,3 százaléka, az adótanácsadók, könyvelők 70,6 százaléka, az állatorvosok 69,8 százaléka, az egyéb szellemi foglalkozásúak 56,2 százaléka, az orvosok 55,4 százaléka.

Az ipari tevékenységűek szakmacsoportjában a termelőtevékenységűek körében általában kisebb, a szolgáltatók körében általában nagyobb a mellékfoglalkozásúak aránya. A könnyűipar több ágazatában legfeljebb minden negyedikötödik vállalkozó másodfoglalkozású (ruházati ipar: 14 százalék, bőrszörmeipar: 17 százalék, textilipar: 23 százalék, kézműipar: 25 százalék); a gépipari szakmájú szerelők között azonban minden második (műszeripar: 49,7 százalék, háztartásigépszerezők:

49,4 százalék, rádió, tévészerelők: 44,4 százalék).

Az építőipari vállalkozók 36 százaléka másodállású.

A szűkebben vett (felvásárlás, ügynökök stb. nélkül számított) kereskedelemben 20-30 százalék a mellékfoglalkozásúak aránya. (Elelmiszerkereskedelem: 20,5, ruházat: 23,8, vasműszaki: 34,2, kultúrcikk: 29,3, egyéb - dohány stb. -: 23, 8 százalék.) Kivételt csak a vegyiárkereskedelem jelent, itt több mint 66 százalék, feltehetően azért, mert itt jelennek meg a családi, baráti körökben terjeszkedő eladói hálózatok.

A vendéglátásban a legalacsonyabb a másodfoglalkozásúak aránya: 10 százalék körüli az éttermek, bisztrók, cukrászdák, eszpresszók üzemeltetői között; csupán a büfék, kocsimák esetében haladja meg a 15 százalékot, jelezve, hogy ezek nagy többségét nem lehet kiegészítő foglalkozásként működtetni.

A kereskedelem egy speciális ágában, az *ügynökök* egyébként népes, több mint 50 ezres táborában viszont a mellékfoglalkozás a jellemző: az itt szereplők több mint háromnegyedének ez csupán kiegészítő foglalkozása.

A kép a társas vállalkozások adataival lenne teljes: körükben - a társadalombiztosítás adatai szerint - 1994ben is csaknem 60 százalék volt a kiegészítő foglalkozásúak aránya.

A keresők - összességében csaknem 9 százalékának - kiegészítő foglalkozása pótlólagos munkaerőforrásnak is tekinthető, bár a létszám önmagában nem mond semmit a tényleges hasznosulásról, mert a működésre jogosító vállalkozói igazolvány sokaknak csak a legális tevékenység lehetőségét kínálja²⁰

A kiegészítő foglalkozásúakról egyetlen összehasonlítható külföldi adattal rendelkezünk. Nagy-Britanniában 1994 tavaszán az ottani lakossági munkaerőfelmérés adatai szerint az összes kereső 4 százalékának volt egynél több kereső foglalkozása; ezen belül az önfoglalkoztatók 6 százalékának.

Magyarországon a kiegészítő tevékenységek elsődleges funkciója változatlanul - mint évtizedeken át volt - a kiegészítő jövedelem elérése. Feltehető azonban, hogy a romló gazdasági körülmények közepette erősödik a főfoglalkozásúvá válást elősegítő, menekülési utat jelentő szerepe is: a munkahelyek veszélyeztettségének időszakában a saját, kis vevőkör kiépítése, a tapasztalatszerzés előkészítheti az önállósulást. A többség azonban csak külső kényszer hatására önállósul - aki teheti, megőrzi a főállás melletti jövedelmekkiegészítés lehetőségét. Ez pedig lehet például a túlóra is. A Magyar háztartáspanel 1994. tavaszi vizsgálata szerint a megkérdezettek 32 százaléka túlórázott, de csak 15 százalékának volt másodállása; a jövőben 27 százalék ugyancsak túlórázással szeretne mellékjövedelemhez jutni, és 18 százaléka választaná a másodállást. (MHP Műhelytanulmányok VI. 1994.10. oldal.)

Hivatkozások

FREY MÁRIA [1994a]: Munkanélküliből lett vállalkozók. Munkaügyi Kutatóintézet, július.

FREY MÁRIA [1994b]: A Foglalkoztatási Alapból támogatott vállalkozások túlélési esélyeiről BorsodAbaújZemplén és HajdúBihar megyében. Munkaügyi Kutatóintézet, november.

GÁBOR R. ISTVÁN [1994]: Kisvállalkozás Magyarországon - virul vagy satnyul? Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.

KSH-BKE [1994]: Vállalkozások és vállalkozók 1993. KSH, Budapest.

LAKY TERÉZ [1994]: A magángazdaság kialakulásának hatásai a foglalkoztatottságra. Közgazdasági

Szemle, 6. sz.

LAKY TERÉZ [1995]: A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok. Figyelő Kiadó Rt., Budapest.

OMK [1994]: Rövid távú munkaerőpiaci prognózis 1995. I. félévére. OMK, 1994. december.

TELEGDI LÁSZLÓ [1995]: Változások a feldolgozó és építőipari kisvállalkozások reprezentatív évközi megfigyelésében. Gazdaság és Statisztika, 5. sz. 21-33. o.

* A tanulmány az OTKA T 4880 sz. kutatási program és a Közösen a jövő munkahelyeiért Alapítvány támogatásával folyó, a munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok kutatása keretében készült. (LAKY, [1995]) A kutatás külön fejezetekben elemzi a felszámolási eljárások, valamint a mezőgazdasági átalakulás foglalkoztatási hatásait. Itt ezeket csak érintőlegesen tárgyaljuk.

¹ A cégjogszabályok értelmében az a cég lehet önálló jogi személyiség, amely üzleti tevékenységéhez elkülönített vagyonnal rendelkezik; az alapításnak az előírt mértékű tőkebefektetés a feltétele. A cég tevékenységéért az elkülönített vagyon értékéig felel, tehát a cég vagyona független a tulajdonosok magánvagyonától. Magyarországon a legáltalánosabb jogi személyiségű cégformák: a vállalat, a szövetkezet, a részvénytársaság és a korlátolt felelősségű társaság. A jogi személyiséggel nem rendelkező cégek esetében nem különül el a vállalkozás és a háztartás vagyona, s a vállalkozó teljes vagyonával felel tevékenységéért. Másfelől: minthogy a vállalkozás bevételei nem különíthetők el a háztartás bevételeitől, a vállalkozók általában nem a vállalkozás nyeresége után adóznak, hanem személyijövedelemadót fizetnek. Nem jogi személyiségűek az egyéni vállalkozások, a társas vállalkozások közül pedig a gazdasági munkaközösség, a betéti társaság és a közkereseti társaság.

² A KSH a Budapesti Közgazdasági Egyetemmel közösen végzett vizsgálatot az egyéni és a társas vállalkozások körében. A regiszterből kiválasztott cékek mintegy harmada bizonyult fantomvállalkozásnak (KSH-BKE [1994]).

Ugyancsak a KSH kezdeményezte a 10 főnél kisebb vállalkozások pontosabb megfigyelése érdekében egy új reprezentatív minta kialakítását. A felkeresett cékek közül több ezer bizonyult használhatatlannak. (TELEGDI [1995]).

Az Ipargazdasági Intézet kutatói 40 százalékra becsülik a "papírvállalkozások" arányát. (Figyelő, 1994. április 28.)

³ Az APEH természetesen az adóbevételek szempontjából minősítette a vállalkozókat. Mint sajtótájékoztatójukon elmondották: "az egyéni vállalkozók - az adóbevallások szerint egyre rosszabb helyzetbe kerülnek. Tavaly már 50 százalékkal veszteséggel zárta az évet. Az egyéni vállalkozók átlagosan bevallott éves jövedelme a tavalyi 163 ezerrel szemben csak 128 ezer forint volt. Érdekességként kiemelték, hogy a zöldségesek például az előző évi 154 helyett tavaly 81, a fagyaltárusok pedig 78 helyett 49 ezer forintot kerestek". (Népszabadság, 1994. június 17.)

A jövedelemskála másik pontján a legnagyobb jövedelműek állnak: "akadt több olyan egyéni vállalkozó, aki tavaly 100 millió forintnál is nagyobb éves adóköteles jövedelemről adott számot...a "száz milliomosok" között kőműves, kútásó, vendéglős, építőanyagkereskedő, teherfuvaros is volt tavaly, sőt még egy autószerelő is". (HVG, 1994. június 25.)

⁴ Az APEH adatai szerint a kettős könyvvitelt vezető 1993ban 6 százalékkal kevesebb alkalmazottat foglalkoztattak, mint az előző évben. (HVG, 1994. június 25.)

⁵ A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) definíciója szerint önfoglalkoztatónak minősülnek a nem

jogi személyiségű kisvállalkozások dolgozó tulajdonosai, függetlenül attól, hogy vannak-e alkalmazottaik; a saját számlára dolgozók (minthogy számos országban nem kell vállalkozói igazolvány olyan - főként szolgáltató - tevékenységekhez, amelyeket a magyar joggyakorlat vállalkozói igazolványhoz köt); a termelőtevékenységet végző szövetkezetek dolgozó tagjai; továbbá a segítő családtagok; valamint a fentieknél alkalmazott szakmunkástanulók és alkalmi dolgozók.

⁶ A Magyarországon "túl sok - túl kicsi" önfoglalkoztató egységekről megállapítja: arányuk nemzetközi összehasonlításban magas. "Nagyjából kétszerese az OECDországok átlagának (11 százalék), meghaladja Észak-Afrika és a Közel-Kelet átlagát (15 százalék), és nem sokkal kisebb a latinamerikai (26 százalék) vagy az ázsiai térség átlagánál (27 százalék). Az egy főre jutó nemzeti jövedelem szerint képzett öt országcsoportból alulról a második (500-2000 dollár/fő) és a középső csoport (2000-6000 dollár/fő) 25 és 18 százalékos adata között helyezkedünk el. A 6000-12000 dollár/fő közötti országcsoportban ez az arány már csak 13 százalék. Míg 12 000 dollár/fő fölött mindössze 6 százalék." (Gábor [1994] 714. o.)

⁷ Néhány adalék az újsághírekből: A Quelle Európa legnagyobb csomagküldő szolgálat; osztrák leányvállalatának képviselője már több mint egy évtizede jelen van a magyar piacon. A két éve működő önálló magyarországi leányvállalat, a székesfehérvári Quelle Kft. 30 munkatársat foglalkoztat. (Figyelő, 1994. július 14.)

Erlich úr német állampolgár és autószervez-tulajdonos Veszprémben... A három éve alapított vállalkozásban 15-en dolgoznak. (Népszabadság, 1994. július 21.)

A nagy cégek közé tartozik a Siemens, amely Magyarországon már több mint ötezer embert foglalkoztat. (Figyelő, 1994. június 2.)

⁸ A Magyar Suzuki Rt. például két év alatt több ezer munkalehetőséget teremtett az országban. "Ha a vállalkozók pénzügyi támogatást kapnának műhelyeik felszerszámozásához, a beszállítói hálózatot, amely jelenleg az alkatrészek 50 százalékát állítja elő, tovább lehetne szélesíteni". (Világgazdaság, 1994. november 2.)

⁹ Jól ismert a Cyklon-Berstal esete, ahol a dolgozók - több hónapnyi elmaradt bérüket követelve - elfoglalták az egyébként felszámolás alatt álló gyárat. "A dolgozói létszámot drasztikusan csökkenteni kell; jelenleg mintegy 200 ember elbocsátása van folyamatban". (Népszava, 1994. november 14.)

Ugyancsak gyakran szerepelt a lapokban az osztrák résztulajdonú Szolnok Papír Rt. sorsa; a leállított gyár újraindításától 400-450 ember munkahelye függött. (Figyelő, 1995. március 16.)

¹⁰ Néhány példa:

- Növelik a foglalkoztatottak létszámát a Mátradereskei Téglagyárban, amit egy osztrák építőipari holding vásárolt meg májusban. Eddig a holding mintegy 200 millió forintot fektetett be az üzembe, és fél év alatt további 250 millió forintos fejlesztést terveznek. A korábban leállított gyár szeptember óta újra termel, és 100-ról 160 főre nőtt a foglalkoztatottak létszáma. (Napi Gazdaság, 1994. november 22.)

- A Duna Kötöttárugyár tavaly júliusban kezdte meg működését az osztrák tulajdonban lévő bajai Iris Kft. megvásárlását, és egy állami tulajdonú működésképtelen textilüzem, a Bajai Textilipari Vállalat ingatlanvagyonának privatizációját követően. Tulajdonosai az Első Magyar Alapon kívül magyar és amerikai vállalkozók. A cég által újonnan teremtett munkahelyek száma az elmúlt fél évben meghaladta a hatszázat, az idei év végére pedig az alkalmazotti létszám az ezer főt is elérheti. A 15 millió dolláros befektetésre és a legmodernebb gépparkra támaszkodva a vállalat a textilipar területén csúcstechnológiát képvisel, termékeinek zömét külföldön értékesíti. (Figyelő, 1994. március 10.)

- A Ford Hungaria Kft. 1993ban 200, a tervek szerint 1994ben 300 embert kíván foglalkoztatni. (Figyelő, 1994. május 19.)

- A tervek szerint idén év végétől kezd számítógépmonitorokat gyártani a Philips új, szombathelyi gyára. Az alkalmazottak létszáma a következő év végére eléri az ötszázat. (Világ gazdaság, 1994. szeptember 9.)

- A Magyar Suzuki Rt. esztergomi gyárában, amelyben jelenleg 720an dolgoznak, szeptemberben indul a második műszak. (Népszabadság, 1994. augusztus 25.)

- Az Audi autógyár 1994. október 12én avatta fel győri motorösszeszerelő üzemét. "Kezdetben mintegy kétszáz munkást foglalkoztat a magyarországi gyár, a termelés felfutása után azonban kilencszáznál is többet". (Népszabadság, 1994. október 12.)

- A Guardian Europe orosházi leányvállalatánál, a Hunguard Floatüveg Kft.nél 200 millió forintos beruházással új üvegfeldolgozó üzem épült. Ezzel 70 új munkahely létesült. (Világ gazdaság, 1994. szeptember 1.)

- Kecs és ostyagyár építését kezdte meg Székesfehérvárott a Stollwerck cég. A várhatóan 1-1,5 milliárd forintos költséggel megvalósuló üzemben kétszázan kezdik meg a munkát a jövő év augusztusában. (Figyelő, 1994. november 17.)

¹¹ Német vállalat vásárolta meg az Orosháza Food Élelmiszeripari Rt. többségi részvényeit. Az Orosházi Baromfifeldolgozó Vállalatból alakult rt. majdnem ezer embert foglalkoztat. (Figyelő, 1994. április 7.)

A francia GTM International korábbi 50,2 százalékos részesedését - a Hídépítő Vállalat tulajdonrészét megvásárolva - 95 százalékra növelte a Hídépítő Rt.ben. (A részvények maradék 5 százaléka az rt. dolgozóinak tulajdonában van.) Az állami Hídépítő Vállalat 1200 dolgozója, ingatlanjai, gépi eszközei túlnyomó részben már tavaly nyáron a 820 millió forint alaptőkéjű rt.be kerültek, az üdülő, néhány ingatlan és némi eszköz, valamint az ezek értékét meg nem haladó kötelezettségek az állami vállalatnál maradtak, amely várhatóan az idén végelszámolással megszűnik. (HVG, 1994. október 29.)

¹² Néhány példa:

- A Budapest Bank Rt. (BB) tulajdonába került a néhai PestNógrád Megyei Húsipari Vállalat ceglédi üze me, miután a 455 millió forintos vételárat kínáló Valdi nevű belorusz társaság képtelen volt fizetni. A BB, amelynek egyébként mintegy 2 milliárd forinttal tartozik a ceglédi gyár, végül is 450 millió forintért jutott az ország legmodernebb húsipari üzeméhez. A bank vállalta, hogy a 450 dolgozót jogutódlással átveszi, és a vételárat novemberben befizeti a felszámoló Budapest Investment Rt.nek. A BB további 300-400 millió forint forgóeszközhitellel is ellátja új szerzeményét, amelyben egy hónapja áll a termelés. (HVG, 1994. november 19.)

- A Magyar Befektetési és Fejlesztési Bank Rt. (MBFB Rt.) és a Békéscsabai Konzervgyár felszámolását végző Pénzügyi Központ tegnap előszerződést kötött arról, hogy a gyár épületeit és technológiáját 570 millió forintos vételáron az MBFB Rt. veszi meg. (...) A gyár tartozása a MBFB Rt. felé egyébként meghaladja a vételárat. A jelenlegi 650 dolgozó folyamatos foglalkoztatása biztosított, a jövő évi feladatok ellátására szezonban 200-300 főt vesznek majd fel. (Népszabadság, 1994. november 18.)

¹³ A három éve húzódó, sikertelen privatizációs próbálkozások után megalakult az MMG Automatikai Művek Rt. (MMG AM Rt.) 2584 tagot számláló MRPszervezete. A 2,8 milliárd forintos alaptőkéjű cég többségi részvénytársaságként 1,316 milliárd forintot ajánlottak a leendő tulajdonosok, melyből 270 millió forintot Ehitelből, 575 milliót részletre törlesztettek, 407 millió forintot pedig a

vagyonpolitikai irányelvek alapján vételárkedvezményként vehetnek igénybe. A fennmaradó mintegy 64 millió forintot pedig készpénzzel egyenlítik ki.

Vállalati MRP-szervezet kívánja megvásárolni a 777 millió forint jegyzett tőkéjű Globus Nyomda Rt. állami tulajdonrészét. A 210 dolgozó 70 százaléka jelezte részvényvásárlási szándékát. (HVG, 1994. június 25.)

A dolgozóké a Szabolcstej Rt. többsége. Az Állami Vagyonügynökségtől a dolgozók és a vezetők konzorciuma vásárolhatja meg 229 százalékos árfolyamon az 1994. január 1-jén 458,5 millió forint jegyzett tőkével és 357,7 millió forint tőketartalékkal létrehozott Szabolcstej Részvénytársaság felét plusz 1 részvényt. A mintegy ezer főt foglalkoztató társaság dolgozói, valamint vezetői 20 millió forintnyi Ehitel és több mint 500 millió forint névértékű kárpótlási jegy révén szerezhetik meg a többségi tulajdont. (HVG, 1994. szeptember 3.)

Elkelt a Szegedi Nyomda. Lezárult a 150,3 millió forintos alaptőkéjű, de 168,7 millió forint tartozással terhelt, 100 százalékos állami tulajdonban lévő Szegedi Nyomda Rt. privatizációja: a céget pályázaton kívül a nyomda MRPszervezetéből (90 százalék) és a 150 Év Kft.-ből (1 százalék) álló konzorcium nyerte el. (HVG, 1994. március 26.)

A cég dolgozóiból alakult konzorcium megvásárolhatja a Solvent Rt. 75 százalék mínusz egy szavazatnyi állami tulajdonrészét - döntött az Állami Vagyonügynökség igazgatótanácsa. (Népszabadság, 1994. június 2.)

A cég vezetőiből és a dolgozók MRPszervezetéből alakult konzorcium 113 százalékon vásárolhatja meg a Kossuth Nyomda Rt. 350 millió forintos (50 százalék plusz egy részvény) tulajdonrészét. A 23 fős vezetői MBOszervezetből és a 750 tagú MRPszervezetből alakult konzorcium a vételár kisebbik részét 15 évre felvett s 3 év türelmi idővel törlesztendő Ehitellel, nagyobbik részét készpénzzel, illetve minimális mennyiségű kárpótlási jeggyel fizetné ki. (HVG, 1994. november 5.)

¹⁴ A szeptember végéig megkötött szerződésekről számolt be a Népszabadság: "Az MRP főleg a feldolgozóiparban és a kereskedelemben, a szolgáltatásban és az építőiparban jutott szerephez. Az élelmiszeriparban 19 cégben, a textil és bőriparban 9, a vegyiparban és a műanyagiparban pedig 8 társaságban váltak így tulajdonosokká a munkavállalók. Az építőanyagiparban 9, a gépgyártásban 11, a villamosiparban és a híradástechnikában 10, a bútorigarban pedig 5 társaságban, a kiadók és nyomdák körében 10 cégnél volt vevő az MRP. A kereskedelemben 21, a járműiparban viszont csak 2 MRPs vállalat működik. A leggyakoribb a mérnöki tanácsadást nyújtó és tervezővállalatok körében az MRPs kivásárlás. Az MRPs cégek 32 százaléka Budapesten működik. A munkavállalók a 200-nál kisebb létszámú cégekben szereztek leggyakrabban tulajdont, ebbe a körbe tartozik az MRPs kivásárlások 46 százaléka. A cégekben átlagosan a dolgozók 68 százaléka vált az MRPszervezet tagjává és ezzel tulajdonossá. A munkavállalók az esetek kétharmadánál többségi tulajdont szereztek. (Népszabadság, 1994. november 3.)

¹⁵ "Rövidesen kihirdetik az 1991 végén, az MRPötlet próbájának szánt privatizáció főszereplőjének, a Montex Gyár és Gépszerelő Vállalkozás Kft.-nek (GYGV) a felszámolási eljárását. A GYGV felszámolása során ugyanis a 800 millió forint törzstőkéjű cég 82 százalékat birtokló munkavállalók várhatóan teljes egészében elvesztik a papíron már megszerzett tulajdonukat: az 1992 elején munkavállalói kézbe került cég 2 milliárd forintnyi adóssága ugyanis jóval több, mint a vagyona, amely könyv szerint csupán 600 milliót tesz ki. Az 1992ben még több mint 2400 MRPtag - illetve az azóta bekövetkezett leépítés miatt már csupán nem egészen 1300 kvázitulajdonos - minden bizonnyal keserűen tapasztalja meg a GYGV megszűnését". (HVG, 1994. május 14.)

¹⁶ A megjelölt ágazatokat beazonosítottuk a KSH új ágazati osztályozási rendszerének szakágazatonkénti meghatározásaival. (Ez megközelítően sikerült.)

Mivel az 50 fő feletti szervezetek teljeskörűen szolgáltatnak adatokat, kigyűjthettük e cégek szakágazonkénti 1994. negyedik negyedévi létszámát. Ebből kiszámítottuk a privatizálás megjelölt százalékos mértékét. A minimális becsléshez a megjelölt százalékok középátlóját vettük. Az így kapott százalékos értéket vetítettük a 10 fő feletti szervezetek 1994. évi létszámára, ágazonkénti megoszlásban. Megjegyezzük, hogy az 50 fő feletti szervezetek létszáma csupán 15 százalékkal volt alacsonyabb a 10 fő felettiekénél.

A maximális becslést Diczházi Bertalan gyakorlati ismereteinek felhasználásával készítettük.

¹⁷ Az ÁVÜ rendelkezésünkre bocsátotta a még kisebbnagyobb hányadban privatizálásra váró cégeknek részleges - 427 céget tartalmazó - listáját. E cégeknél 1993ban 180 609, 1994ben 163 956 főt foglalkoztattak. A cégek 40 százaléka 300 főnél nagyobb, közülük 36 cég ezer főnél többet foglalkoztatott. 4 cég létszáma meghaladta a 3-4 ezer főt. A 427 cég fele még 80-100 százalékban állami tulajdonú, a 100 százalékos állami tulajdont legfeljebb az önkormányzatnak átadott, vagy dolgozói résztulajdonként fenntartott vagyონrész csökkentette. A cégek 60 százalékában az állam még a többségi tulajdonos. Némelyik nagy cég az adott szakágazat legnagyobb foglalkoztatója, ezt azonban a nemzetgazdasági ág aggregációs szintjén nem vehettük figyelembe.

¹⁸ Becslésünket más oldalról alátámasztja, hogy a három nagy költségvetési ágban (közigazgatás, oktatás, egészségügy és szociális ellátás) 1994ben a keresők mintegy 23 százaléka dolgozott; az ugyancsak állami kézben lévő villamosenergia, gáz, hő és vízellátás, valamint a vasút, a posta, s az állami bankrendszer szervezeteiben pedig további mintegy 12 százalék. Ehhez társulnak a mezőgazdaság, a bányászat, a feldolgozóipar s a többi ágazat még nem privatizált szervezeteiben dolgozók.

¹⁹ Nem említve itt a mezőgazdasági kistermelést, amely úgyszólván minden társadalmi réteghez tartozó keresők kisebbnagyobb hányadának módot adott a kiegészítő jövedelmet biztosító mellékmunkára. A KSH több mint kétmillió háztartásra kiterjedő, 1994. őszi felmérése szerint a magyar gazdaságban változatlanul több millió ember végez mezőgazdasági tevékenységet, és szerez ebből többkevesebb kiegészítő jövedelmet. A több mint kétmillió háztartás közül 1,675 millió foglalkozott valamilyen mezőgazdasági tevékenységgel: állattartással vagy 400 négyzetméternél nagyobb földterület művelésével, vagy mind a kettővel. E háztartásokhoz összesen csaknem 4,8 millió fő tartozott, az ország lakosságának 46 százaléka, s annak több mint hárommillió tagja rendszeresen részt vett a mezőgazdasági tevékenységben. A részvétel azonban nem jár adózási, bejelentési kötelezettséggel, ennél fogva mértékéről sem készülnek éves statisztikák.

²⁰ Ebben az összefüggésben bevallott jövedelmek alacsony mértéke még valós is lehet - ha a szakmák szerinti átlagok az alkalmilag működő, alacsony jövedelmű mellékfoglalkozásúak jövedelmét is tartalmazzák.